

doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.084>

УДК 342.41

В.М. КАМПО, канд. юрид. наук, доцент, Заслужений юрист України,
суддя Конституційного Суду України у відставці, м. Київ, Україна

 orcid.org/0000-0002-6460-8926

СТАН І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ

Ключові слова: Конституція України, конституційне право, конституційна наука, історія конституційної науки, предмет і проблеми модернізації конституційної науки.

Проаналізовано історичні, теоретичні та практичні проблеми розвитку конституційної науки, що розглядається як нова міждисциплінарна система правових та інших гуманітарних знань про Конституцію. Остання є єдиним джерелом права для всіх галузей законодавства, а також символом демократії та свободи для народу. Українська конституційна наука переживає етап модернізації, що має підвищити її продуктивність і забезпечити вирішення фундаментальних питань конституційного життя країни.

Глибинного змісту Конституції український владний клас не розумів — це видно бодай із того, що він не усвідомлював політичну реформу 2004 р. як зміну конституційного ладу, яку... необхідно було на підставі статті 5 Конституції затвердити референдумом.

В. Речицький, український вчений-конституціоналіст

Гіршого за невідповідність між формальною (писаною) Конституцією та конституцією фактичною для перспектив розвитку держави і суспільства нічого бути не може.

Це вбиває найважливіше — довіру до держави, віру у можливість ненасильницьким шляхом домогтися справедливості і, зрештою, підважує стійкість, *cohesion* країни перед лицем зовнішніх загроз.

О. Северин, український правознавець

Поняття і предмет. У добу інформаційних технологій, зокрема цифрового права та електронної демократії, важливі функції виконує специфічна наукова дисципліна — конституційна наука, що стала не тільки національним, а й наднаціональним явищем. У багатьох країнах світу вона є фактором, який усе більше впливає на їхній демократичний конституційний розвиток. Через міжнародні організації (ООН, Венеціанську комісію тощо) зазначена наука сприяє формуванню світових та європейських стандартів такого розвитку.

У національному вимірі конституційна наука — це сукупність або синтез міждисциплінарних правових та інших (економічних, історичних, політичних, філософських тощо) знань про конституційний розвиток країни, конституційні принципи, цінності та інститути влади як засоби управління державними і суспільними справами на основі та відповідно до конституції. По суті, це енциклопедична наука, що охоплює різноманітні знання про конституцію, її правові, економічні, ідеологічні та інші функції.

Конституційна наука відрізняється від науки конституційного права, хоча з нею органічно і зв'язана спільним об'єктом дослідження — конституцією та її значенням у правовому забезпеченні функціонування держави і суспільства. Але між цими науками є і суттєві відмінності у цілях та завданнях, предметах і методах дослідження тощо.

По-перше, конституційна наука насамперед вивчає динаміку конституційних процесів у державі та суспільстві, їх причинно-наслідкові, об'єктивно-суб'єктивні та інші зв'язки. Тому що її цікавлять закономірності та тенденції конституційного розвитку країни, а не чисто конституційна догматика чи статистика, хоч і вони мають для неї практичне значення.

По-друге, конституційна наука оперує не тільки категоріями сталості, визначеності, але й часто — відносності та ймовірності. Оскільки вона має справу і з конституційними правовідносинами, відповідною конституційною практикою, а також і з конституційними прогнозами та програмами розвитку держави і суспільства.

По-третє, конституційна наука вивчає конституційні механізми здійснення державної влади, насамперед, процес управління державними і суспільними справами на основі та відповідно до положень конституції країни. Особлива увага приділяється державним управлінським рішенням щодо впровадження, захисту та охорони конституції.

По-четверте, доктринальною основою конституційної науки є переважно соціологічний позитивізм, що спирається на суспільну солідарність та інші соціальні ідеї. Дана доктрина є протиположною вченням про конституцію, заснованим на філософії юридичного позитивізму.

Важливою проблемою для конституційної науки є питання про предмет її досліджень. Зокрема, ця наука досліджує конституційні принципи, цінності та інститути влади. Її дослідження необхідні для розуміння особливої ролі конституції у відносинах держави, суспільства та особи тощо.

Як вже зазначалось, конституційна наука вивчає конституційні принципи, до яких відносяться, зокрема, принципи конституційного континуїтету, верховенства конституції, прямої дії її положень, захисту конституційних прав і свобод громадян, правової охорони конституції, демократичності процедур внесення змін до конституції та відновлення дії

її положень, конституційної ідентичності суб'єктів правовідносин, конституційного патріотизму тощо. Дані принципи не є вичерпними, адже на практиці вони можуть розвиватись і доповнюватись і т. д.

Особлива роль у конституційній науці належить дослідженню європейських спільних демократичних цінностей: гідності та прав людини [1, 2, 3], верховенства права [4, 5] і конституційної демократії [6, 7]. Власне, реалізація цих цінностей відрізняє демократичні країни від недемократичних, країни Європейського Союзу від інших європейських країн.

Парадокс, але серед зазначених цінностей найбільша — конституційна демократія, — найменш захищена на практиці, хоча саме вона має першочергове значення для забезпечення інших цінностей: гідності та прав людини, а також верховенства права. Особливо питання про цю демократію актуальне для країн перехідної демократії (Грузія, Молдова, Україна), які сьогодні закладають основи свого майбутнього конституційного правління. Очевидно, що поки народ у цих країнах не буде масово виходити на вулиці і площі для захисту своєї конституції кожного разу, коли їм будуть загрожувати антиконституційні сили, до тих пір питання про запровадження конституційної демократії в них буде відкритим.

Дуже цікавим об'єктом досліджень конституційної науки є конституційні інститути влади [8, 9]: Парламент, Президент, Уряд, інші органи виконавчої влади, органи судової влади та місцевого самоврядування тощо. У кожній країні ці інститути складають певну систему, яка може бути демократичною, напівдемократичною, а за певних умов — авторитарною, диктаторською.

Конституційна наука не є чітко формалізованою, але це не заважає їй реально існувати як певному міжгалузевому науковому напрямку та мати свої пріоритети і перспективи розвитку. Її формалізація буде залежати від конкретних обставин і традицій, що існують у тій чи іншій країні.

Проте вже сьогодні близькими до поняття конституційної науки є такі дисципліни, як філософія конституційного права [10, с. 9—20] або ще більше — конституціоналістика [11, с. 6—8]. У деяких випадках можна знайти багато спільного між цією наукою та наукою публічного права [9] тощо.

Відсутність єдиної назви для конституційної науки фактично вказує на існування різних концепцій її розвитку, що зовсім не заважає їх авторам втілювати у життя головну ідею цієї науки щодо реалізації, захисту та охорони конституції відповідної країни. Однак ми будемо й надалі вживати термін конституційна наука як найвідповідніший до проблематики, що нами розглядається та описується.

Фактично конституційна наука може переживати різні етапи, підйоми і падіння, залежно від внутрішніх умов її розвитку. Але часом зовнішні запити на цю науку можуть переважати, коли для її розвитку внутрішні стимули є надто низькими.

На практиці конституційна наука аналізує, обґрунтовує, прогнозує та програмує конституційний розвиток суспільства і держави. Цей розвиток обумовлений не тільки правовими явищами, а у першу чергу — процесами гуманітарного розвитку суспільства.

Тому зазначена наука відрізняється глобальнішим поглядом на Конституцію, її принципи, цінності та інститути влади, ніж це практикують інші конституцієзнавчі науки. Іншими словами, вона не обмежується формально-юридичним розглядом питань конституційного значення, а широко використовує при цьому дані гуманітарних наук: історії, соціології, політології, психології, економіки, екології тощо.

Звичайно, конституційна наука — це новий тип комплексної юридичної дисципліни, що формується не за галузевим предметом наукової діяльності, а за сферою дії одного акта — конституції. Юридичні науки вже знають подібні наукові дисципліни, наприклад адміністративну науку, особливо розвинуту в Франції [12]. За зазначеним принципом можуть також формуватись й інші юридичні дисципліни, наприклад муніципальна (комунальна) наука [13], фінансова наука і т. д.

Відомо, що деякі автори свого часу ототожнювали поняття конституції та конституційного права (проф. К. Гессе, ФРН) [14, с. 18], хоча сьогодні вже існують дещо інші погляди на ці поняття. Так, вважається загальноприйнятним, що конституція має ототожнюватися зі способом організації суспільно-політичного життя; вона рівнозначна формі держави або системі правління [15, с. 38].

Ще ширшим є розуміння конституції у прихильників доктрини органічного консти-

туціоналізму. Так, на думку вченого-конституціоналіста В. Речицького, органічна конституція — це головний нормативний чинник встановлення та підтримування горизонтальних (слабкосинусовидних) ринкових взаємовідносин, гарант свободи та недоторканности індивіда й громадянського суспільства загалом, правовий засіб прискорення всіх соціальних взаємодій. І лише потому — інструкція для державного апарату, тобто засіб забезпечення стабільності державного ладу [16].

Отже, сьогодні поняття конституції не можна ототожнювати з поняттям конституційного права; перше поняття більше асоціюється, на мій погляд, з поняттям конституційної науки. Але це не значить, що між конституційною наукою та наукою конституційного права має бути китайська стіна, бо вони мають спільне коріння — конституцію певної країни та працюють задля спільної мети, хоча і в різних площинах.

Очевидно, що на поняття та предмет конституційної науки можуть існувати різні погляди, а це значить, що тут має діяти принцип наукового плюралізму, який повинен бути гарантією від односторонності та упередженості. Також потрібно зазначити, що серед європейських та українських конституціоналістів існування цієї науки не викликає особливих заперечень, хіба що у частини ортодоксів, які не сприймають нові наукові віяння.

Розвитку конституційної науки активно сприяє діяльність національних конституційних судів, а також судів загальної юрисдикції, що систематично конституціоналізують, тобто розширюють межі застосування і використання конституційних принципів і цінностей на інші галузі законодавства, крім конституційного. Зокрема, для вирішення практичних питань правотворення та особливо правозастосування у випадках правових спорів, конфліктів чи правопорушень, що регулюються зазначеними галузями.

Інші органи державної влади (Парламент, Уряд і т. д.), здійснюючи правотворчу та правозастосовну функцію, також можуть конституціоналізувати чинне галузеве законодавство та практику його застосування. Але ця їхня діяльність носить дещо умовний, незавершений характер, оскільки остаточну крапку у даній практиці ставлять суди.

Не дивно, що, звертаючись до юристів-практиків — суддів, адвокатів, прокурорів, юрис-

консультів тощо — нині суддя Верховного Суду, д-р юрид. наук В. Кравчук радить завжди починати з Конституції України [17, с. 244]. Саме юристи-практики мають стати головними конституціоналістами у державі, оскільки від їхнього розуміння ролі та значення Конституції України залежить процес її реалізації, захисту та охорони. Політичні органи державної влади можуть тільки пригальмовувати або прискорювати цей процес, але не можуть його ні зупинити, ні повернути назад.

Проте юристам-практикам важливо знати, що конституціоналістом серед них може вважатися не стільки той, хто сліпо дотримується букви Конституції України, хоч це часом також важливо, а той, хто реалізує і використовує конституційні принципи, цінності та інститути влади, пристосовуючи їх (не зловживаючи при цьому правом!) до потреб розвитку демократичного конституційного ладу країни.

На практиці можна спостерігати розвиток обох підходів до реалізації та використання положень Конституції України: і як норми чинного права, і як сукупності її принципів, цінностей та інститутів влади. Проте саме другий варіант є позитивнішим і перспективнішим для захисту гідності та прав людини, для впровадження верховенства права і конституційної демократії, тобто європейських спільних демократичних цінностей, бо він робить Конституцію України «живою», динамічною, вічно актуальною.

Очевидно, що розвиток конституційної науки — це, насамперед, справа учених-конституціоналістів незалежно від їхньої галузевої правової чи гуманітарної спеціалізації. В Україні значення та роль цієї універсальної науки, як і її головного об'єкта досліджень — Конституції України, ще глибоко не усвідомлена науковим середовищем, зайнятим переважно своїми галузевими проблемами.

Разом з тим вже розпочаті та проводяться наукові дослідження застосування Конституції України судами, насамперед Конституційним Судом України [11, 18], у т. ч. за конституційними скаргами громадян [19], а також — процесу конституціоналізації відповідних галузей українського права [20], механізмів асоціації України з Європейським Союзом [21] тощо. Це значить, що проблеми полягають не стільки у самому розвитку української конституційної

науки як такої, скільки в темпах її розвитку. Щоб додати такі темпи, потрібна глибока модернізація різних аспектів функціонування цієї науки.

Структурно конституційна наука складається з теорії конституції — її ядра, а також доктрин конституціоналізованих підгалузевих юридичних і гуманітарних дисциплін.

З одного боку, мова йде про конституційне адміністративне право, конституційне муніципальне право, конституційне кримінальне право, конституційне цивільне право, конституційне трудове право і т. д.

В Україні зазначені дисципліни ще тільки формуються, а у інших країнах вони вже давно поширені [22—24].

Ідеї формування і розвитку цих дисциплін свого часу відстоював суддя Конституційного Суду України у відставці, проф. П. Мартиненко. За його ініціативи ці ідеї були проголошені як одна із статутних цілей київського Товариства конституційного права (1996—2006) [25, с. 281—318].

З другого боку, треба вести мову про конституційну економіку [26, с. 146—187; 27], конституційну історію [28], конституційну політику [29], конституційну психологію, конституційну соціологію, конституційну філософію та інші підгалузеві напрями гуманітарних наук. Ці напрями також виконують важливі функції у системі конституційної науки, забезпечуючи її необхідний зв'язок із проблемами і результатами впливу конституції на гуманітарну сферу.

Отже, конституційна наука, на наш погляд, має виступати надгалузеву структурою, що формує науковий простір для глобального осмислення конституційних процесів у державі та суспільстві. Україні без такої науки ніяк не обійтись, тому що піднести роль і значення її Конституції у державному та суспільному житті можливо тільки за допомогою концентрації наукових зусиль і громадської уваги саме на Основному Законі країни.

Історія становлення і розвитку. Історично українська конституційна наука зародилась наприкінці XIX — на початку XX ст. завдяки засновникам доктрини українського конституціоналізму новітньої доби, батькам української конституційної демократії М. Драгоманову (1840—1895) та М. Грушевському (1866—1934). Їхні головні ідеї про парламентський

суверенітет, ліберальну народну демократію, гідність і права людини, незалежність судової влади, верховенство закону, місцеве самоврядування, незалежність України та інші конституційні принципи, цінності й інститути влади знайшли відображення у першій, а потім і в другій демократичній конституції країни: Української Народної Республіки (УНР) 1918 р. та незалежної України 1996 р. відповідно.

Серед конституціоналістів не раз виникало питання: чи могла б Україна після проголошення її незалежності у 1991 р. відновити дію Конституції УНР 1918 р.? Тобто із проголошенням незалежності обрати чіткий європейський вектор суспільно-політичного розвитку? Так, тому що мільйони українців з гордістю тоді носили символічні паспорти УНР, видані організаціями Народного руху України. Були й інші свідчення того, що таке відновлення її дії можливе, але ця ідея не особливо хвилювала український політичний клас.

Адже для відновлення дії Конституції УНР 1918 р. треба було б провести значну роботу над її текстом (а можливо й над іншими конституційними актами і проектами 1918—1921 рр.), як це зробили стосовно своїх конституцій прибалтійські республіки у 1990—1993 рр. А головне, необхідно було б переконати українське суспільство у розумності та доцільності такого кроку. Проте ні одне, ні друге у незалежній Україні не було зроблено.

Тому після проголошення незалежності у 1991 р. було продовжено дію Конституції Української РСР 1978 р. із відповідними змінами 1990—1992 рр. Зрозуміло, що це було кроком назад, який коштував країні двадцять три роки цивілізаційної невизначеності, точніше перебування в межах спільної з Росією пострадянської, а фактично — неорадянської цивілізаційної моделі дикого капіталізму.

Хоч у зазначений час і мали місце певні зрушення та досягнення, зокрема протягом кількох років після Помаранчевої революції 2004 р. Однак тільки Революція Гідності (листопад 2013 — лютий 2014 рр.) частково поклати край вказаній антидемократичній моделі розвитку українського суспільства і держави. Проте не повністю, бо чинна влада не відмовилась від практики дикого капіталізму та деяких інших елементів неорадянської цивілізаційної моделі.

Для конституційної науки історія з невідновленням дії Конституції УНР 1918 р. зали-

шається білою плямою, яку ще треба вивчити і заповнити. Чи пов'язано це з тим, що виховане радянською імперією тогочасне керівництво незалежної України не було спроможне піти в плані конституційного розвитку країни іншим шляхом ніж той, яким рухалась РФ?

Остання пішла шляхом творення конституції, що не була зв'язана з її конституційним минулим. Бо в РФ на початку 1990-х рр. не було демократичної конституції, дію якої можна було б відновлювати. Оскільки після лютневої революції 1917 р. і до Жовтневого перевороту більшовиків (1917) її демократичні сили не встигли ухвалити бодай якусь конституцію. Ухвалення відповідного нового документа планувалось на Установчих зборах 1918 р., які так і не відбулись із відомих причин.

Ще одне питання «спільної» конституційної історії України і Росії виникло вже після 1991 р. Відомо, що перша в історії Росії демократична Конституція була ухвалена лише в 1993 р. Чи не тому Україна не «змогла» ухвалити свою Конституцію ні у 1992, ні у 1993 р.?

Те, що малоросійство та меншовартістність українського політичного класу завжди шкодили Україні — загальновідомо. Ціна недолікам цього класу безмірна. Якби після 1991 р. Україна пішла своїм конституційним шляхом, то вже сьогодні вона мала б належно сформований режим конституційної демократії, як у країнах Європейського Союзу (ЄС), а не гібридний режим перехідної демократії. Скоріш за все, нині Україна вже була б членом ЄС та НАТО. Сьогодні державне керівництво України планує провести всеукраїнський референдум щодо ставлення українців до НАТО та Європейського Союзу [30]. Як кажуть, краще пізніше, аніж ніколи.

Якби все так сталося, як це вище описано, тоді, можливо, і Росія була б не «суверенною» (як сьогодні), а конституційною демократією. А значить російський авторитарний режим не анексував би Крим, не вів би гібридну війну на Донбасі. Проте на початку 1990-х р. Україні не вдалося рішуче змінити цивілізаційний напрям свого розвитку, хоча радянська імперія тоді була фактично ліквідована. Та кланово-олігархічна система, що прийшла їй на зміну, усе залишала по-старому аж до Революції Гідності.

Історичні обставини в Україні 1917—1921 рр., без сумніву, вплинули на географію розвитку

її конституційної науки. Після поразки демократичної революції (1917—1918) та після громадянської війни і національно-визвольної боротьби (1918—1921) у Східній та Західній Україні, конституційна наука розвивалася на західноукраїнських землях, що тимчасово входили до складу міжвоєнної (між першою і другою світовими війнами) Польщі та Чехословаччини. А також на зарубіжних теренах: у Канаді, США, а після Другої світової війни — у ФРН, зокрема в Українському вільному університеті у м. Мюнхен.

За часів радянського тоталітаризму в Україні (1921—1991) функціонувала наука державного права, що утверджувала класові підходи до державно-правових явищ та інститутів, пріоритет інтересів держави над правами особи тощо. Про українську конституційну науку, з її демократизмом і патріотизмом, не могло бути й мови, бо вона переслідувалась тоталітарним режимом як буржуазно-націоналістична та антирадянська. Прикладом розправи тоталітарної держави над дисидентом-конституціоналістом по духу можна назвати, зокрема, засудження радянським судом у 1979 р. шестидесятника Ю. Бадзя за його полемічний трактат «Право жити (Україна у складі СРСР, людина у системі тоталітарного соціалізму)».

Після проголошення незалежності України в 1991 р. конституційна наука була відроджена і стала фактором демократичної трансформації держави і суспільства. Особливу роль у відродженні цієї науки відіграв проф. Л. Юзьков (1938—1995), перший Голова Конституційного Суду України (1992—1995), член Конституційної комісії, керівник робочої групи з підготовки першого офіційного проекту Конституції України 1992 р. [31, 32].

Саме проф. Л. Юзьков вважав, що «над Конституцією не повинні стояти не тільки державні (правові) акти, але й будь-які інші соціальні акти: політичні, корпоративні, акти самоврядування» [33, с. 17—20]. Таке універсальне та глобальне розуміння верховенства Конституції було і залишається одним із ключових понять конституційної науки, що виходить за межі традиційної науки конституційного права.

Разом з проф. Л. Юзьковим українську конституційну науку відроджували такі вчені: Ф. Бурчак, І. Бутко, В. Василенко, В. Волков, С. Головатий, Ю. Грошевий, А. Заєць, М. Ко-

зюбра, В. Копейчиков, М. Корнієнко, П. Мартиненко, А. Мацюк, В. Мелашенко, М. Орзіх, В. Погорілко, В. Речицький, В. Тацій, І. Тимченко, Є. Тихонова, О. Фрицький, М. Цвік, В. Чушенко, В. Шаповал, їхні численні учні та колеги.

Звичайно, що зазначені вчені далеко не однаково ставились до питання про рух України на Захід чи на Схід, як і до багатьох інших світоглядних питань. Проте вони були єдині в тому, що країні потрібна Конституція незалежності, демократії та національної єдності.

Значення епохи проф. Л. Юзькова полягало у тому, що були започатковані ліберально-демократичні принципи розвитку конституційної науки: її моральності та незалежності від кон'юнктурної політики; рівності учених незалежно від їхнього наукового статусу тощо; толерантності до чужих наукових поглядів, у т. ч. й терпимість до інакомислення; чесною конкуренції наукових ідей тощо. І тепер через десятиліття певної деформації цих принципів їх ще належить відродити.

За останні двадцять років українська конституційна наука суттєво змінилася: з'явилися цікаві монографії, збірники праць, численні наукові статті тощо з питань теорії та практики реалізації Конституції України; було проведено десятки науково-практичних конференцій, круглих столів, семінарів на ці та інші конституційні теми. Однак розвиток даної науки не позбавлений серйозних недоліків.

На жаль, у конституційній науці ще порівняно мало оригінальних робіт європейського рівня; невелика кількість учених-конституціоналістів публікують свої праці в європейських журналах тощо. Іноді вчені скаржаться, що їхні праці не знаходять втілення у конституційній практиці діяльності органів державної влади. Однак як держава може використовувати їхні праці, якщо вони часто-густо не відповідають певним стандартам? Правда є й інший бік цієї проблеми: пострадянській державі не завжди подобаються наукові пропозиції, що виходять за межі традиційного конституціоналізму, на якому базується її суспільний договір з кланово-олігархічною системою.

Саме з огляду на міцність позицій останньої в Україні поширюються думки про те, що цю систему реформувати неможливо — ні еволюційно, ні революційно. На думку українського соціолога І. Бекешкіної, «ще один Майдан

може зруйнувати все, але побудувати щось заново — уже не зможе» [34]. Тому потрібен третій шлях — утвердження конституційної демократії та перетворення положень Конституції у безпосередньо діюче право.

Україна — це країна переважно православної цивілізації, що ставить державу над суспільством, виховує громадян у душі колективізму перших християнських громад, вважає державу джерелом прав людини, а про її гідність фактично не згадує. Для цієї цивілізації характерною є правова невизначеність норм, що регулюють відносини між людьми, через що вони часто конфліктують і не можуть створити повноцінне громадянське суспільство. Виходить парадокс: одні громадяни змушені шукати захисту в різних органах державної влади від інших громадян, тоді як у цивілізованих країнах вони насамперед захищаються від агентів цієї влади.

Очевидно, що конституційній науці з її принципами та цінностями треба долати «вузькі» місця зазначеної цивілізації та заснованої на ній традиційної культури, але це важко дається. Бо сила цивілізаційної інерції буває більшою ніж сила впорядкованого руху суспільства до нової цивілізаційної моделі, що синтезує краще старе і помірковане нове.

Конституція і закони України формують правове поле для цієї моделі, але ще потрібні нові люди, готові до її упровадження. На думку українського експерта В. Нахмановича, країна має стати самодостатньою цивілізацією з національною ідеєю і суспільною мораллю, солідарністю і співпрацею [35]. Однак у неї практично немає іншої історичної альтернативи. Як, наприклад, у сучасного Ізраїлю, який виборює своє право на процвітання шляхом розвитку суспільно-політичної активності громадян, інноваційної економіки, високого рівня обороноздатності країни і т. д.

З точки зору конституційної науки напрошується висновок: Українським православним церквам слід думати не лише над об'єднанням в одну помісну церкву, але й про часткову зміну канонів з урахуванням нових духовних потреб їхніх вірян. Можливо, не зовсім у душі реформаторських ідей М. Лютера та інших релігійних просвітителів, хоч це також було б непогано. А скоріше за прикладом європейських православних церков — Болгарської, Елладської (Грецької) чи Румунської тощо. Тим

більше, що Російська православна церква, до якої входить Українська православна церква Московського патріархату, практично не рахується з інтересами українських вірян [36].

Проте цивілізаційні проблеми не повинні перешкоджати подальшому розвитку української конституційної науки, заснованої на європейських спільних демократичних цінностях. Для цього громадянському суспільству і державним органам потрібно кардинально змінити своє ставлення до неї та до умов її функціонування.

Проблеми і перспективи розвитку. Для подальшого інтенсивного розвитку конституційної науки в Україні потрібні різноманітні заходи змістовного, структурного та фінансово-матеріального характеру. До цих заходів, на нашу думку, у першу чергу слід віднести такі:

1. Конституційна наука потребує легалізації у навчальному процесі як спеціальний курс для підготовки юристів та інших гуманітарних спеціалістів. Цю дисципліну необхідно вивчати студентам на старших курсах, зокрема у магістратурі. Тому, що майбутній фахівець має знати не тільки, як треба застосовувати положення Конституції України, але і як відповідна конституційна практика відбивається на тенденціях і закономірностях конституційного розвитку країни. Тобто він повинен бачити одиничне, часткове і загальне конституційного розвитку країни в єдності та збалансованості.

Крім цього, курс конституційної науки потрібно обов'язково ввести в усіх вищих навчальних закладах, які готують управлінців. Знання цієї дисципліни є необхідним для правильного розуміння цілей і завдань управлінської діяльності, закладених у Конституції України. Жоден державний службовець не повинен обіймати свою посаду без знання основ конституційної науки, оскільки у протилежному випадку — це загроза конституційній безпеці держави та її правопорядку. У зв'язку з цим для запровадження курсу конституційної науки у вищих навчальних закладах необхідно підготувати навчальні інструменти (підручники, посібники, практикуми тощо). Можливо на конкурсних засадах і державним коштом, оскільки робота з підготовки цих інструментів вимагатиме значних матеріальних та інтелектуальних витрат.

2. Після 70-ти років панування радянського тоталітаризму й так званої науки державного

права новій конституційній науці незалежної України все ще важко долати стереотипи минулого. Особливо це помітно у питаннях методології, оскільки вчені-конституціоналісти нерідко користуються старими спекулятивними методами, що часто робить їхні дослідження далекими від конституційного життя країни, його потреб і запитів.

Для подолання зазначених недоліків варто розвивати, крім наявних юридичних, нові напрями конституційної науки: соціологічний, реалістичний, антропологічний, інформаційний, психологічний, філософський тощо, які допоможуть їй швидше звільнитися від методологічних та інших стереотипів минулого.

3. Конституційна наука може активно розвиватися лише тоді, коли будуть належні матеріальні та інші стимули з боку держави й суспільства. Наука — це не бізнес, вона сама на себе заробляти не може. Враховуючи зростання ролі конституційних знань у суспільстві та державі, урядові варто вжити відповідні заходи, зокрема щодо заохочення науковців-конституціоналістів.

Так, можна було б, зокрема, запровадити 10—15 стипендій для молодих талановитих авторів-конституціоналістів (по 25—30 тис. грн щомісяця протягом 2—3 років), які мали б готувати наукові праці європейського рівня. З тим, щоб зробити якісний стрибок у розвитку конституційної науки та подолати в ній деякі негативні риси: меншовартісність, неконкурентоздатність, провінційність тощо.

У результаті інноваційну конституційну науку захочуть читати як українські, так і зарубіжні читачі. Праці такої науки можна було б перекладати англійською та іншими європейськими мовами, а також східними мовами (китайською, арабською тощо) і використовувати як важливий елемент знайомства з Україною та залучення зарубіжних інвестицій.

4. Українській юридичній науці дуже бракує фахового журналу, який би дав конституціоналістам змогу професійно обговорювати та вирішувати у своєму фаховому середовищі наукові, методологічні, світоглядні та інші проблеми. В європейських країнах існують подібні журнали, що приносять користь для науки і практики (наприклад, у Франції виходить журнал *Revue française de droit constitutionnel*). Подібний журнал міг би суттєво підняти загальний рівень конституційної науки в Україні та

її консолідації задля вирішення стратегічних завдань.

На наш погляд, таким журналом міг би стати часопис «Конституційна наука і державні інститути», одним із головних завдань якого мало б бути формування конституційної ідеології як єдиної, універсальної в державі. А також сприяння у формуванні незалежних конституційних інститутів влади — Верховного Суду, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Конституційного Суду України, Національного банку України, Рахункової палати, Генеральної прокуратури, Служби безпеки України тощо. Щоб останні були ефективними конституційними гарантами стабільного та динамічного розвитку країни.

5. Ученим-конституціоналістам України варто було б створити власну громадську організацію для об'єднання своїх творчих зусиль з метою розвитку конституційної науки, а також захисту спільних інтересів тощо. У деяких країнах без рекомендації аналогічної організації не можна обійняти посаду професора університету з конституційних дисциплін. Щось подібне доцільно запровадити і в Україні.

До речі, досвід створення громадської організації учених-конституціоналістів в Україні є: йдеться про вже згадуване київське Товариство конституційного права (1996—2006) [25, с. 281—318], ідея створення якого належала проф. Л. Юзькову. Воно створювалося з урахуванням того, що Україна піде шляхом запровадження конституційної демократії, при якій конституціоналісти мали б виконувати важливі для держави і громадянського суспільства функції та завдання.

Проте не так сталося, як гадалося. Адже Україна ніяк не може вирватися з обіймів свого тоталітарного минулого та олігархічного сьогодення. Виявляється, що за оцінками експертів нині країні перейти до конституційної демократії важче, ніж на початку 1990-х рр., коли їй протистояла комуністична система! Тому об'єднання конституціоналістів в Україні потрібно як ніколи.

6. Українську конституційну науку особливо турбує питання щодо викладання студентам конституційного права, яке є однією з ключових дисциплін в її структурі, в університетах тощо. Кримінальне і цивільне право в них студенти вивчають два роки, а конститу-

ційне право, яке формально є базовою галуззю права для всієї системи законодавства, — усього півроку. Нерідко студенти навіть не встигають запам'ятати прізвище професора, який їм читав курс конституційного права. Те, що конституційне право треба викладати рік—півтора, — не викликає жодних сумнівів, а основною формою перевірки поточних знань студентів мають бути не семінари, а виключно практичні заняття.

7. Викладання конституційної науки має вийти за межі юридичних факультетів університетів. Для студентів усіх неюридичних спеціальностей українських вищих навчальних закладів потрібно викладати курс «Конституція України» як самостійну дисципліну.

Ще у середині ХХ ст. французький учений-конституціоналіст, проф. М. Прело писав, що всі громадяни, зокрема ті, кого завдяки освіті вважають елітою суспільства, повинні (і це в їхніх інтересах) вивчати конституційні інститути для правильного їхнього використання, добросовісної оцінки, а у разі необхідності — розумного реформування [37, с. 24]. Курс «Конституція України» має викладатися окремо від інших юридичних дисциплін, оскільки його завдання виходять за чисто правові межі і пов'язані із формуванням у студентів таких рис, як конституційний патріотизм, конституційна культура і конституційна відповідальність.

8. Глибокі конституційні знання потрібні також учням середньої школи, які у 18 років стають повноправними громадянами України. За сталінських часів у школах був лукавий предмет, — «Конституція СРСР», що виконував, зрозуміло, функцію ідеологічного придушення свободи й демократії.

Нині ж Конституція України закріплює спільні європейські демократичні цінності і могла б сприяти формуванню в учнів знань про гідність і права людини, верховенство права й конституційну демократію. Однак окремої навчальної дисципліни «Конституція України», що формувала б в учнів нове конституційне мислення і культуру, у школах немає. Очевидно, що цю ситуацію треба виправляти.

9. Підвищення ролі конституційної науки в Україні актуальне і для Конституційного Суду України, який є одним із головних споживачів її інтелектуального продукту. Конституційним суддям постійно доводиться шукати відповіді на дуже складні питання, які не

те що конкретно, навіть на рівні доктрини не завжди розроблені конституційною наукою.

Звичайно, у суддів Конституційного Суду України є наукові консультанти, а у складі Секретаріату — відповідний науковий підрозділ. Проте консультанти та експерти, як правило, зайняті підготовкою конкретних судових справ, а не узагальненнями конституційно-судової практики, її прогнозуванням та програмуванням тощо.

Цими останніми та деякими іншими проблемами стратегії наукового забезпечення діяльності Конституційного Суду України міг би зайнятися створений при ньому Інститут конституційної юстиції. Цей Інститут мав би виконувати не тільки дослідницькі, а й інші функції: консультативні, дорадчі, експертні, освітні, міжнародного співробітництва тощо.

10. Конституційна наука й практика потребують публічного визнання та морального заохочення з боку держави, зокрема шляхом встановлення відповідних державних нагород, почесних звань тощо. Конституційний Суд України вже започаткував таку традицію, встановивши свою відзнаку для заохочення відповідних осіб за вагомий вклад у розвиток та забезпечення його діяльності.

До зазначених нагород можна було б віднести орден Конституції України, який мав би вручатися українцям і зарубіжним представникам за їхній особливо вагомий внесок у розвиток конституційної демократії та інших конституційних цінностей. Або пам'ятних медалей, наприклад до 100-річчя першої демократичної Конституції Української Народної Республіки 1918 р., до 30-річчя другої демократичної Конституції України тощо.

11. Конституційна наука повинна подбати про систематичну конституційну просвіту усього дорослого населення країни, наприклад, раз у 3—4 роки, особливо напередодні виборів. Ця просвіта має бути системною та заохочуваною з боку держави.

Без зазначеної просвіти український народ не може належним чином реалізувати та захистити свої конституційні права і свободи. Він пережив дві світові війни та військові окупації з Голокостом 1941—1944 рр. включно; дві громадянські війни після світових воєн; 70-річний імперський тоталітарний режим, включаючи ініційований ним Голодомор 1932—1933 рр., виселення — до і після Другої світової

війни — сотень тисяч українців, кримських татар та представників інших національностей у віддаленні райони СРСР. На думку американського історика, проф. Т. Снайдера, «за ті роки, коли Сталін і Гітлер були при владі, в Україні було вбито більше людей, ніж будь-де у Кривавих землях, в Європі і навіть у цілому світі» [38, с. 11].

Але гуманітарні катастрофи українського народу на цьому не закінчились. У 2014 р. РФ був анексований український Крим та розпочата гібридна війна на Донбасі, що призвело до появи в Україні більше ніж півтора мільйони біженців — переміщених осіб. Усе це також завдало і продовжує завдавати народу непоправних морально-психологічних травм, що негативно позначаються на його конституційній свідомості тощо.

Як справедливо зазначає О. Северин, саме неспроможність значної частини суспільства чинити принциповий опір порушенням Конституції, незалежно від політичного забарвлення порушників, і відрізнити конституційне від неконституційного якраз і є дрижджами, на яких зростає всюдозволеність, беззаконня, сваволя регіональних «пацанів» [39]. Для відновлення цієї спроможності людям потрібна елементарна конституційна просвіта, що дала б змогу їм сформувати тверді конституційні переконання, конституційний патріотизм та конституційну відповідальність за стан справ у державі та суспільстві.

Спеціальні конституційні програми у ЗМІ та в інтернеті, популярна конституційна література тощо повинні стати доступними для конституційно право- і дієздатних громадян, які мають право знати, зокрема про свої конституційні права та обов'язки (ст. 57 Конституції України) тощо. З ініціативи громадських організацій та окремих учених уже випускаються окремі видання на популярні конституційні теми [40, 41], але їх надзвичайно мало. Для охоплення конституційною просвітою ширшого кола українських громадян можливо варто було б випускати спеціальну «Конституційну газету», яка б стала незалежним джерелом інформації для народу.

Отже, українській конституційній науці для повноцінного розвитку та просування її ідей потрібне нове дихання, яке, на мій погляд, їй може дати спеціальна державна програма з даного питання. Останню спільно з представни-

ками конституційної спільноти та парламентарями мали б підготувати за дорученням Уряду: Міністерство юстиції України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України та Міністерство фінансів України.

Розробка та ухвалення Державної програми з розвитку конституційної науки в Україні зовсім не означає, що інші юридичні та гуманітарні дисципліни не варті чи не потребують державної уваги. Очевидно, що вони її варті, хоча б тому, що в них є серйозні проблеми із досягненням визначених Конституцією і законодавством України цілей і завдань.

Проте у розвитку конституційної науки мають бути зацікавлені всі інші юридичні та гуманітарні дисципліни, оскільки це прискорить їх конституціоналізацію. Зокрема, увідповіднити зі структурою та цінностями Конституції України Кримінальний та інші кодекси України тощо. Оскільки деякі з останніх ще й сьогодні базуються на структурних підходах і цінностях радянських часів. Тому Державна програма з розвитку конституційної науки допоможе подолати ці недоліки та сприятиме ефективному розвитку всіх інших юридичних і гуманітарних дисциплін.

Зрозуміло, що така програма, крім зазначених, могла б включати й багато інших питань, що потребують вирішення у суміжних з конституційною наукою сферах. Йдеться про видавництво конституційної літератури тощо.

Наведений вище перелік суспільних, теоретичних і практичних проблем української конституційної науки та засобів їх вирішення вказує на те, що вона фактично стоїть перед новим етапом у своєму розвитку, який можна назвати модернізацією. Проте у суспільно-філософській думці України деякі автори заперечують необхідність модернізаційних кроків у тій чи іншій сфері суспільного життя тому, що ефективнішими є інноваційні підходи. Однак для таких висновків необхідні відповідні матеріальні, інформаційні, духовні та інші передумови, а їх поки що немає. Очевидно, що вони можуть з'явитися, коли країна пройде етап її модернізації.

Зазначений етап модернізації конституційної науки потрібен для того, щоб вивільнити творчу енергію та інтелектуальний потенціал конституціоналістів, які вже здатні вирішувати фундаментальні питання конституційного

життя країни на вищому ніж сьогодні рівні. Насамперед, питання про формування нового, послідовно демократичного конституційного ладу, захисту європейських спільних демократичних цінностей, конституційної безпеки держави і подолання конституційних наслідків російської агресії на Донбасі та анексії Криму.

Досягти поставленої мети щодо модернізації конституційної науки в основному можна буде у найближчі 5—10 років, якщо Україна обере динамічніший шлях свого суспільно-політичного розвитку за рахунок проведення реальних реформ тощо. Або ж через 10—15 років, якщо країна розвиватиметься повільніше, тобто традиційно.

Як справедливо зауважує академік НАН України Я. Яцків, «реальну незалежність і безпеку в сучасному світі мають лише ті країни, які здатні ефективно використовувати нові

знання» [41]. Модернізована конституційна наука творитиме дійсно нові знання, а тому державній владі в Україні треба це мати на увазі й користуватися для загального блага. Певно, що без цієї науки вирішення найбільших державних проблем на шляху євроінтеграції практично не можливе.

Автор цих рядків хоче підтвердити, що дана стаття підготовлена ним після перебування на конференції 16—17 жовтня 2017 р. в університеті м. Зелена Гура (Польща), присвяченій 40-річчю науково-педагогічної діяльності проф., д-ра Б. Банашака [42—44] і під її благодотворним впливом. На великий жаль, невдовзі (9 січня 2018 р.) пан Б. Банашак раптово помер. Коли запитують: що дає польсько-українське наукове співробітництво, то наша відповідь проста: ось такі конференції та ось такі статті, що нас змінюють і роблять ближчими — і поляків, і українців.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України): навч. посіб. Вступ. слово і заг. ред. проф. П.Ф. Мартиненка, В.М. Кампа. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 376 с.
2. Дудаш Т.І. Практика Європейського суду з прав людини: навч.-практ. посіб. Київ: Алерта, 2013. 368 с.
3. Дженіс М., Кэй Р., Брэдли Э. Европейское право в области прав человека. Практика и комментарии. Пер. с англ. М.: Права человека, 1997. 640 с.
4. Аллан Т.Р.С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права. Пер. з англ. Р. Семківа. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 385 с.
5. Головатий С. Верховенство права. Монографія: у 3-х кн. Кн. 1. Верховенство права: від ідеї — до доктрини. Київ: Фенікс, 2006. 623 с.
6. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність. Пер. з фр. Є. Марічева. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 287 с.
7. Проблеми модернізації політичних систем сучасності: монографія. За заг. ред. Л.М. Герасіної, О.Г. Данильяна. Харків: Право, 2008. 320 с.
8. Grandguillot D. Institutions politiques et administrative. France, Union europeenne, ONU. 4 ed. Paris: Alino editeur, EJA, 2007. 285 p.
9. Droit public general. Institutions politiques, administratives et communautaires. Manuel. 3 ed. Paris: LexisNexis SA, 2006. 1324 p.
10. Речицький В.В. Конституційне АБВ. Харків: Права людини, 2016. 408 с.
11. Проблемы современной конституционалистики: учеб. пособ. Под ред. М.Ф. Орзиха. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 368 с.
12. Drago R. Cours de science administrative: licence, 4 annee. Paris: Cours de droit, 1966. 229 p.
13. Paure R. Une science communal? Reseaux reformatours et municipalite providence. Paris: CNRS EDITIONS, 2007. 309 p.
14. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ. М.: Юридическая литература, 1981. 367 с.
15. Banaszak B. Prawo konstytucyjne. Wydanie 8. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2017. 670 s.
16. Речицький В. Прості цінності конституціоналізму. *Критика*. Жовтень 2010. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/prosti-tsinnosti-konstytutsionalizmu> (дата звернення: 21.12.2017).
17. Кравчук В.М. Починайте з Конституції України. *Право України*. 2014. № 3. С. 243—246.
18. Проблеми сучасної конституціоналістики. Вип. 2: Конституційні перетворення в Україні: навч. посіб. За заг. ред. М.П. Орзиха. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 432 с.
19. Гультай М.М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя: монографія. Харків: Право, 2013. 424 с.
20. Теорія і практика конституціоналізації галузевого законодавства України: монографія. Наук. ред. Ю.С. Шемшученко, відп. ред. Н.М. Пархоменко. Київ: Юрид. думка, 2013. 308 с.
21. Стрельцова О.В. Конституціоналізація процесу асоціації України з Європейським Союзом: теорія та практика: монографія. За наук. ред. О.В. Марцеляка. Київ: Алерта, 2017. 532 с.

22. Le Bos-Le Pourhiet Anne-Marie. Association française des constitutionnalistes. Droit constitutionnel local: égalité et liberté locale dans la Constitution: colloque international. Presses Univ. d'Aix-Marseille, 1999. 426 p. URL : https://books.google.com.ua/books/about/Droit_constitutionnel_local.html?id=vqqJPQAACAAJ&redir_esc=y (дата звернення: 12.01.2018).
23. Droit penal et droit constitutionnel URL: http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/pdf/Conseil/penalconstit.pdf (дата звернення: 12.01.2018).
24. Alves J.D. Persecução Criminal Constitucional. San Paulo, 1953. Portuguese Edition. Kindle Edition. 2014. 98 p.
25. Росіхіна В. Товариство конституційного права 1996—2006 рр. У зб.: Конституція і конституціоналізм в Україні: вибіркові проблеми. *Збірник наукових праць членів Товариства конституційного права з нагоди десятої річниці Конституції України, Конституційного Суду України та самого Товариства*. Ред. проф. П.Ф. Мартиненко і доц. В.М. Кампо. Київ: Купріянова, 2007. 320 с.
26. Конституційні засади економічної системи України: монографія. За ред. В.А. Устименка. Донецьк: Юго-Восток, 2011. 258 с.
27. Конституционная экономика: учебник для юридических и экономических вузов. Ред. П.Д. Баренбойм, Г.А. Гаджиев, В.И. Лафитский, В.А. Мау. М.: Юстициформ, 2006. 528 с.
28. Томенко М.В. Історія української Конституції: навч. посіб. Київ: Освіта, 2009. 464 с.
29. Конституційна реформа знову на порядку денному в Україні. 25.04.2015. URL: <http://pravo.org.ua/ua/news/5804> (дата звернення: 26.12.2017).
30. ЄС та НАТО очима молоді: чого прагне та чого боїться нове покоління українців. *Європейська правда*. 29.11.2017. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/11/29/7074345/> (дата звернення: 27.12.2017).
31. Проблеми сучасного українського конституціоналізму. Зб. наук. праць: На пошану першого Голови Конституційного Суду України, проф. Леоніда Юзькова. Заг. ред. А. Стрижак, В. Ташій. Київ: 2008. 352 с.
32. Королюк В.О. Провісник нового і праведного закону (штрихи до портрета Леоніда Юзькова на тлі історичної епохи). Заг. ред. і передне слово В.М. Кампо. Київ: Юрінком-Інтер, 2014. 240 с.
33. Юзьков Л.П. Верховенство Конституції і конституційність законів. Правова система України: теорія і практика. Київ, 1993. 552 с.
34. Капсамун І., Торба В. Ми маємо плекати свою альтернативу. Сьогодні в Україні відзначають День Гідності та Свободи. *Газета «День»*. 21.11.2017. С. 4. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobuci/my-mayemo-plekaty-svoyu-alternativu> (дата звернення: 26.12.2017).
35. Сірук М. Україна стане самодостатньою цивілізацією або ... просто зникне. *Газета «День»*. 28.11.2017. С. 11. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/svitovi-dyskusiyi/ukrayina-stane-samodostatnoyu-cyvilizaciyeu-abo-prosto-znykne> (дата звернення: 09.01.2018).
36. Капсамун І., Торба В. По суті, Росія не є християнською країною. Архиєрейський собор Російської православної церкви в оцінках українських та закордонних експертів. *Газета «День»*. № 217. 30.11. 2017. С. 4—5. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobuci/ro-suti-rosiya-ne-ye-hrystyuyanskoju-krayinoju> (дата звернення: 09.01.2018).
37. Прело М. Конституционное право Франции. Пер. с франц. А.Ф. Кудлицкого; под ред. и предисл. проф. А.З. Манфреда. М.: Иностранная литература, 1957. 671 с.
38. Самченко В. Так вочо повзли людомори... Про винищення голодом українців розповідає у «Кривавих землях» американський дослідник Тимоті Снайдер. *Україна молода*. 22.11.2017. С. 11. URL: <http://umoloda.kiev.ua/number/3241/196/118012/> (дата звернення: 09.01.2018).
39. Северин О. «Реформа», рефлексі і революція. *Критика*. № 9—10 (155—156). Жовтень 2010. URL: <https://krytyka.com.ua/articles/reforma-refleksy-i-revolutsiya> (дата звернення: 09.01.2018).
40. Кампо В.М. Суспільство і право: 2004—2006. Роздуми українського вченого-конституціоналіста. За заг. ред. Є.В. Бурлая. Київ, 2007. 74 с.
41. Сюдюков І. Бездіяльність — згубна. *Газета «День»*. № 202—203. 10—11 листопада 2017. С. 14. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/bezdiyalnist-zgubna> (дата звернення: 09.01.2018).
42. Кампо В. Чудовий ювілей нашого польського колеги. *Закон і Бізнес*. 10.11.2017. URL: <http://zib.com.ua/ua/prda/130769.html> (дата звернення: 15.11.2017).
43. Кампо В. До 40-річчя науково-педагогічної діяльності професора, доктора Богуслава Банашака. Офіційний сайт Конституційного Суду України. URL: <http://www.ccu.gov.ua/novyna/do-40-richchya-naukovo-pedagogichnoyi-diyalnosti-profesora-doktora-boguslava-banashaka> (дата звернення: 19.12.2017).
44. Викладачі факультету взяли участь у других зеленогурських зустрічах конституціоналістів, присвячених 40-річчю наукової діяльності професора Богуслава Банашака. Сайт юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. 19.10.2017. URL: <http://law.lnu.edu.ua/news/vykladachi-fakultetu-vzaly-uchast-u-druhyh-zelenohurskyh-zustrichah-konstytutsionalistiv-prysvyachenyh-40-richchyu-naukovoji-diyalnosti-profesora-bohuslava-banashaka> (дата звернення: 19.12.2017).

REFERENCES

1. Prava i svobody liudyny i hromadianyna v Ukraini (doktryna Yevropeiskoho sudu z prav liudyny i Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy): navch. posib.; Vst. slovo i zah. red. prof. P.F. Martynenka, V.M. Kampa. Kyiv: Yurinkom Inter, 2013 [in Ukrainian].
2. Dudash T.I. Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: navch.-prakt. posib. Kyiv: Alerta, 2013 [in Ukrainian].
3. Dzhenis M., Kjej R., Brjedli Je. Evropejskoe pravo v oblasti prav cheloveka. Praktika i kommentarii. Per. s angl. M.: Prava cheloveka, 1997 [in Russian].

4. Allan T.R.S. Konstytutsiina spravedyvist. Liberalna teoriia verkhovenstva prava. Per. z anhl. R. Semkiva. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2008 [in Ukrainian].
5. Holovaty S. Verkhovenstvo prava. Monohrafiia: U 3-kh kn. Knyha 1. Verkhovenstvo prava: vid idei — do doktryny. K.: Feniks, 2006 [in Ukrainian].
6. Rozanvalon P. Demokratychna lehitymnist. Bezstoronnist, reflektynist, nablyzhenist. Per. z fr. Ye. Maricheva. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademii», 2009 [in Ukrainian].
7. Problemy modernizatsii politychnykh system suchasnosti: Monohrafiia. Za zah. red. L.M. Herasinoi, O.H. Danyliana. Kharkiv: Pravo, 2008 [in Ukrainian].
8. Grandguillot D. Institutions politiques et administrative. France, Union europeenne, ONU. 4-e edition. Paris: Alino editeur, EJA, 2007 [in French].
9. Droit public general. Institutions politiques, administratives et communautaires. Manuel. 3-e edition. Paris: LexisNexis SA, 2006 [in French].
10. Rechytyskyi V.V. Konstytutsiine ABV. Kharkiv: Prava liudyny, 2016 [in Ukrainian].
11. Problemy sovremennoj konstitucionalistiki: ucheb. posob. Pod red. M.F. Orziha. Kyiv: Jurinkom Inter, 2012 [in Russian].
12. Drago R. Cours de science administrative: licence, 4 annee. Paris: Cours de droit, 1966 [in French].
13. Payre R. Une science communal? Reseaus reformateurs et municipalite providence. Paris: CNRS EDITIONS, 2007 [in French].
14. Hesse K. Osnovy konstitucionnogo prava FRG. M.: Juridicheskaja literatura, 1981 [in Russian].
15. Banaszak B. Prawo konstytucyjne. Wydanie 8. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2017 [in Polish].
16. Rechytyskyi V. Prosti tsinnosti konstytutsionalizmu. Krytyka. Zhovten 2010. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/prosti-tsinnosti-konstytutsionalizmu> [in Ukrainian].
17. Kravchuk V.M. Pochynaite z Konstytutsii Ukrainy. Pravo Ukrainy. 2014. No. 3: 243—246 [in Ukrainian].
18. Problemy suchasnoi konstytutsionalistyky. Vypusk 2: Konstytutsiini peretvorennia v Ukraini: navch. posib. Za zah. red. M.P. Orzikha. K.: Yurinkom Inter, 2012 [in Ukrainian].
19. Hultai M.M. Konstytutsiina skarha u mekhanizmi dostupu do konstytutsiinoho pravosuddia: monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 2013 [in Ukrainian].
20. Teoriia i praktyka konstytutsionalizatsii haluzevoho zakonodavstva Ukrainy: monohrafiia. Nauk. red. Yu.S. Shemshuchenko, vidp. red. N.M. Parkhomenko. Kyiv: Iurydychna dumka, 2013 [in Ukrainian].
21. Streltsova O.V. Konstytutsionalizatsiia protsesu asotsiatsii Ukrainy z Yevropeiskym Soiuzom: teoriia ta praktyka: monohrafiia. Za nauk. red. O.V. Martseliaka. Kyiv: Alerta, 2017 [in Ukrainian].
22. Anne-Marie Le Bos-Le Pourhiet. Association française des constitutionnalistes. Droit constitutionnel local: égalité et liberté locale dans la Constitution: colloque international. Presses Univ. d'Aix-Marseille, 1999. 426 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Droit_constitutionnel_local.html?id=vqqJPQAACAAJ&redir_esc=y [in French].
23. Droit penal et droit constitutionnel URL: http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/pdf/Conseil/penalconstit.pdf [in French].
24. Alves J.D. Persecução Criminal Constitucional. San Paulo, 1953. Portuguese Edition. Kindle Edition. 2014.
25. Rosikhina V. Tovarystvo konstytutsiinoho prava 1996-2006 rr. U zb.: Konstytutsiia i konstytutsionalizm v Ukraini: vybirkovyi problemy. Zbirnyk naukovykh prats chleniv Tovarystva konstytutsiinoho prava z nahody desiatoi richnytsi Konstytutsii Ukrainy, Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy ta samoho Tovarystva. Red. prof. P.F. Martynenko i dots. V.M. Kampo. Kyiv: Kupriianova, 2007 [in Ukrainian].
26. Konstytutsiini zasady ekonomichnoi systemy Ukrainy: monohrafiia. Za red. V.A. Ustyomenka. Donetsk: Yuho-Vostok, 2011 [in Ukrainian].
27. Konstitucionnaja jekonomika : uchebnik dlja juridicheskikh i jekonomicheskikh vuzov. Red. P.D. Barenbojm, G.A. Gadzhiev, V.I. Lafitskij, V.A. Mau. M.: Justicinform, 2006 [in Russian].
28. Tomenko M.V. Istoriia ukrainskoi Konstytutsii: navch. posib. Kyiv: Osvita, 2009 [in Ukrainian].
29. Konstytutsiina reforma zнову na poriadku dennomu v Ukraini. 25.04.2015. URL: <http://pravo.org.ua/ua/news/5804> [in Ukrainian].
30. YeS ta NATO ochyma molodi: choho prahne ta choho boitsia nove pokolinnia ukrainsiv. *Yevropeiska pravda*. 29.11.2017. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/11/29/7074345/> [in Ukrainian].
31. Problemy suchasnoho ukrainskoho konstytutsionalizmu. Zb. nauk. prats: Na poshanu pershoho Holovy Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, prof. Leonida Yuzkova. Za zah. red.: A. Stryzhak, V. Tatsii. Kyiv: 2008 [in Ukrainian].
32. Koroliuk V.O. Provisnyk novoho i pravednogo zakonu (shtrykhy do portreta Leonida Yuzkova na tli istorychnoi epokhy). Zah. red. i perednie slovo V.M. Kampo. Kyiv: Yurinkom-Inter, 2014 [in Ukrainian].
33. Yuzkov L.P. Verkhovenstvo Konstytutsii i konstytutsiinnist zakoniv. Pravova systema Ukrainy: teoriia i praktyka. K., 1993 [in Ukrainian].
34. Kapsamun I., Torba V. My maiemo plekaty svoiu alternatyvu. Sohodni v Ukraini vidznachaiut Den Hidnosti ta Svobody. *Gazeta «Den»*. 21.11.2017. S. 4. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/my-mayemo-plekaty-svoyu-alternatyvu> [in Ukrainian].
35. Siruk M. Ukraina stane samodostatnoiu tsyvilizatsiieiu abo ... prosto znykne. *Gazeta «Den»*. 28.11.2017. S. 11. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/svitovi-dyskusiya/ukrayina-stane-samodostatnoyu-cyvilizatsiyeiu-abo-prosto-znykne> [in Ukrainian].
36. Kapsamun I., Torba V. Po suti, Rosiia ne ye khrystyianskoiu krainoiu. Arkhyiereyskyi sobor Rosiiskoi pravoslavnoi tserkvy v otsinkakh ukrainskykh ta zakordonnykh ekspertiv. *Gazeta «Den»*. No. 217. 30.11.2017. S. 4—5. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/po-suti-rosiya-ne-ye-hrystyianskoyu-krainoyu> [in Ukrainian].

37. Prelo M. Konstitucionnoe pravo Francii. Per. s franc. A.F. Kudlickogo. Pod red. i predisl. prof. A.Z. Manfreda. M.: Inostrannaja literatura, 1957 [in Russian].
38. Samchenko V. Tak vovcho povzly liudomory... Pro vynshchennia holodom ukraintsiv rozpovidaie u «Kryvavykh zemliakh» amerykanskyy doslidnyk Tymoti Snaider. *Ukraina moloda*. 22.11.2017. S. 11. URL: <http://umoloda.kiev.ua/number/3241/196/118012/> [in Ukrainian].
39. Severyn O. «Reforma», reflexy i revoliutsiia. *Krytyka*. No. 9—10 (155—156). Zhovten 2010. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/reforma-refleksy-i-revolutsiia> [in Ukrainian].
40. Kampo V.M. Suspilstvo i pravo: 2004-2006. Rozdumy ukrainskoho vchenoho-konstytutsionalista. Za zah. red. Ye.V. Burlaia. K., 2007 [in Ukrainian].
41. Siundiukov I. Bezdiialnist — zghubna. *Gazeta «Den»*. No. 202—203. 10—11 lystopada 2017. S. 14. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/bezdiialnist-zghubna> [in Ukrainian].
42. Kampo V. Chudovy yuvilei nashoho polskoho kollehy. *Zakon i Biznes*. 10.11.2017. URL: <http://zib.com.ua/ua/pda/130769.html> [in Ukrainian].
43. Kampo V. Do 40-richchia naukovo-pedahohichnoi diialnosti profesora, doktora Bohuslava Banashaka. Ofitsiinyi sait Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. URL: <http://www.ccu.gov.ua/novyna/do-40-richchya-naukovo-pedahogichnoyi-diyalnosti-profesora-doktora-boguslava-banashaka> [in Ukrainian].
44. Vykladachi fakultetu vzaly uchast u druhykh zelenohurskykh zustrichakh konstytutsionalistiv, prysviachenykh 40-richchiu naukovi diialnosti profesora Bohuslava Banashaka. Sait yurydychnoho fakultetu Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. 19.10.2017. URL: <http://law.lnu.edu.ua/news/vykladachi-fakultetu-vzaly-uchast-u-druhyh-zelenohurskyh-zustrichah-konstytutsionalistiv-prysviachenyh-40-richchyu-naukovoji-diyalnosti-profesora-bohuslava-banashaka> [in Ukrainian].

Надійшла 26.02.2018

V.M. Kampo

Судья Конституционного суда в отставке, г. Киев, Украина

СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ КОНСТИТУЦИОННОЙ НАУКИ В УКРАИНЕ

Проанализированы исторические, теоретические и практические проблемы развития конституционной науки, которая рассматривается как новая междисциплинарная система правовых и других гуманитарных знаний о Конституции. Последняя служит единственным источником права для всех отраслей законодательства, а также символом демократии и свободы для народа. Украинская конституционная наука переживает этап модернизации, что должно повысить ее продуктивность и обеспечить решение наиболее фундаментальных вопросов конституционной жизни страны.

Ключевые слова: Конституция Украины, конституционное право, конституционная наука, история конституционной науки, предмет и проблемы модернизации конституционной науки.

V.M. Kampo

Former Judge of the Constitutional Court of Ukraine, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-6460-8926>

STATUS AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF CONSTITUTIONAL SCIENCE IN UKRAINE

The article states that in the national dimension constitutional science is a collection or synthesis of interdisciplinary legal and other (economic, historical, political, philosophical, etc.) knowledge about the constitutional development of the country, the constitutional principles, values and institutions of power as means of management of state and social affairs on the basis and in accordance with the constitution, and so on. In essence, it is an encyclopedic science that covers a wide range of knowledge about the constitution, its legal, economic, ideological and other functions. Constitutional science differs from the science of constitutional law, although it is organically linked with the common object of research - the constitution and its significance in the legal maintenance of the functioning of the state and society.

In practice, constitutional science analyzes, justifies, predicts and programs the constitutional development of society and the state. This development is due not only to legal phenomena, but also, first of all, to the processes of humanitarian development of society. Proceeding from the foregoing, in the development of constitutional science all other legal and humanitarian disciplines should be interested, as this will accelerate their constitutionalization. For example, this would bring the structure and values of the Constitution of Ukraine, in particular, the Criminal Code and other Ukrainian codes, etc., in line with the structure. Since some of the latter are still based today on the structural approaches and values of the Soviet era.

The stages of modernization of constitutional science mentioned in the article are necessary in order to free the creative energy and intellectual potential of constitutionalists who are already able to solve the fundamental issues of the constitutional life of the country at a higher level than today. First of all, the question of the formation of a new, consistently democratic constitutional system, the protection of European common democratic values, the constitutional security of the state and the overcoming of the constitutional consequences of Russian aggression in the Donbas and the annexation of the Crimea.

Keywords: Constitution of Ukraine, Constitutional law, Constitutional science, history of Constitutional science, subject and problems of modernization of Constitutional science.